

Introducció

OBJECTE D'ESTUDI I ESTAT DE LA QÜESTIÓ

A les darreries de l'estiu de 1338, el rei Pere el Cerimoniós segellava un privilegi per a la seua esposa, la reina Maria de Navarra, pel qual li concedia una assignació extraordinària de 150 000 sous barcelonesos anuals dels seus cofres per tal de «mantenir el decòrum que correspon a la seua alta dignitat».¹ Amb aquesta premissa, el sobirà justificava la seua decisió d'ampliar els ingressos de la Cambra de la reina, transferint rendes de les aljames jueves del reialenc i dels subsidis que les universitats del Principat havien concedit al monarca,² desviant els rèdits de la fiscalitat pública que havia d'engrossir els seus cofres per apuntalar la capacitat adquisitiva de la seua esposa.

En l'ideari col·lectiu baixmedieval, el sobirà havia de viure i mantenir-se dels seus propis recursos, generats pel conjunt de rendes i drets que conformaven el domini reial. Tal i com deixà per escrit en les darreries del segle XIV el menoret gironí Francesc Eiximenis: el príncep «faça que son patrimoni e ses rendes sien grans e poderoses, per tal que no haja de demanar res al poble».³ Tanmateix, açò era una piadosa utopia, en paraules de Pau Viciano,⁴ ja que amb ells el rei podia tenir suficient per sufragar les seues despeses i la de l'estructura que l'envoltava, però no per a sustentar la creació i ampliació de les estructures estatals i menys a la velocitat que es desplegaren al llarg del segle XIV.

Però, què ocorregué amb la reina? Com es mantingué el decòrum i la dignitat de l'esposa del rei? De quins recursos disposava i com en va fer ús? Fou la reina partícip del món financer, de l'alienació de patrimoni i dels jocs especulatius que caracteritzaren els segles XIV i XV? Aquesta monografia és un modest i primerenc intent de respondre a aquestes i més preguntes sobre la capacitat, la pràctica i les relacions econòmiques de la reina consort. Per a fer-ho, completarem aquesta introducció amb l'exposició del paradigma actual de la investigació amb un breu estat de la qüestió i avançarem la metodologia i fonts emprades per a aquesta obra.

.....
¹ Archivo de Navarra, Sección de Comptos, caja 7, número 111. Recollit en José Ramón CASTRO, «El matrimonio de Pedro IV de Aragón y María de Navarra», *Estudios de la Edad Media de la Corona de Aragón*, 3 (1948), pp. 62.

² ACA, RC, reg. 1523, f. 68v i 70r. València. 1338, setembre 11.

³ Francesc EIXIMENIS, *Dotzè llibre del Crestià*, Girona, Col·legi Universitari – Diputació de Girona, 1986, p. 441.

⁴ Pau VICIANO, *Els cofres del rei. Rendes i gestors de la batllia de Castelló (1366-1500)*, Catarroja - Barcelona, Afers, 2000, p. 19.

En el segon capítol, exposarem la simbiosi existent entre recursos econòmics i el paper polític, cerimonial i simbòlic de la reina consort a la Baixa Edat Mitjana. Com a integrant de la institució al cap de la piràmide social i política, la reina havia d'exercir i exhibir un conjunt de comportaments propis de la seua dignitat. Per poder fer front a les despeses que se'n generaven, havia de disposar d'una capacitat econòmica suficient i abundant, ja que per a regnar al costat del rei calia gastar enormes quantitats de moneda. Aquesta relació entre poder econòmic i poder polític fa l'estudi d'ingressos i despeses prengui un tarannà polític i social.

En el tercer capítol ens endinsarem en el món dels recursos disponibles per a la reina consort al llarg dels diferents regnats, els quals, com veurem, es recollien en una entitat de gestió coneguda com la Cambra de la reina, que aglomerava tots els drets de tipus no financer, derivats a la reina per les concessions del seu espòs, el rei, en les núpcies o després d'aquestes, i totes les adquisicions realitzades per la reina durant el seu regnat. L'apartat aportarà una panoràmica general dels recursos que teòricament estaven disponibles anualment per a la reina, tenint en compte que són estimacions dels capital que rebien i dels orígens dels mateixos. Tot i que l'existència de diversos intents per fer pressupostos i ajustos, allò que acabava determinant els ingressos eren les despeses i no a l'inrevés, sent les fluctuacions en la Cambra de la reina la conseqüència causada per les realitats de la despesa. Per això, el plantejament teòric i fix de les estimacions d'ingressos no sempre es complia ni respectava, ja que la reina podia demanar avançaments dels seus drets a les ciutats i viles, podia alienar patrimoni o entrar en el món creditici.

L'anàlisi de la pràctica econòmica de la reina consort mostra la inserció en el joc econòmic baixmedieval, els contactes amb financers, la desviació de la fiscalitat del sobirà als cofres de la reina. Per això, en el quart capítol analitzarem la vertadera gestió dels recursos, estudiant i observant la naturalesa dels ingressos — ja foren ordinaris de les seues rendes, derivats de la fiscalitat estatal o per crèdits a curt i llarg termini — i les despeses. Tot açò ens permetrà observar els èxits, fracassos i adaptacions de les estratègies econòmiques de la monarquia, la relació entre el capital del rei i el de la reina, el joc financer del qual foren partícips les reines consorts i la enorme importància del crèdit per consolidar un estil de vida des de 1349 fins ben entrat el segle xv. Amb tot aquest recorregut per les finances i la gestió patrimonial, podrem fer una valoració del període i de la significació per a la monarquia de l'economia de la reina.

Finalment, inclourem un apèndix detallant els ingressos i despeses de cinc reines consorts Elionor de Sicília, Sibila de Fortià, Violant de Bar, Maria de Luna i Maria de Castella, ja que considerem que pot ser una eina fonamental per futurs estudis i treballs sobre monarquia i finances.

Finances i poder

A la Corona d'Aragó, s'esperava no sols que el monarca es mantingués de les rendes ordinàries extretes del reialenc, sinó també la reina consort. Des del moment de la unió matrimonial, l'espos havia de garantir un patrimoni suficient que sustentés la dignitat de l'esposa. La Cambra de la reina era el nom que ostentava la unitat econòmica que englobava les rendes, drets i jurisdiccions pròpies de la consort i amb les quals havia de fer front a les seues despeses. I, així, construir al seu voltant una estructura de servidors i cortesans que no solament l'atenguessen en les exigències del cos, sinó que també exhibiren el seu estatus social com a companya i esposa del monarca. D'aquesta manera, les rendes que sustentaven el nivell de vida de la reina, amb els seus cortesans, servidors i que sufragava les seues necessitats d'alimentació, vestimenta entre altres, eren el fruit de donacions del monarca, que desviava aquestes rendes dels seus propis cofres als de la seua esposa.

Les finances del rei han estat àmplia i acuradament estudiades en les darreres dècades, amb recerca que ha analitzat els engranatges de creació, funcionament, protagonistes i implicacions sociopolítiques de la maquinària d'extracció de recursos econòmics regnícòles i urbans. Tanmateix, el paper de la *companyona* del rei en comptades ocasions ha estat avaluat i pres en consideració. La present monografia pretén ser una mena d'obertura que aprofundeixi en la línia d'investigació centrada en l'estudi de les finances i la fiscalitat, tenint en compte el paper de la reina consort en el territori. Aquesta innovadora branca s'ha beneficiat de la llarga tradició de treballs sobre la fiscalitat i les finances del sobirà a nivell europeu i, especialment, d'estudis sobre la Corona d'Aragó.

La prominència de la temàtica és innegable. Un gran nombre d'autors han vist com la fiscalitat extraordinària, que s'impulsà arrel dels abundants i constant conflictes bèl·lics que assolaren Europa occidental,⁵ estigué al darrere del procés de transformació polític, econòmic i social. La guerra engegava una imparable maquinària d'absorció de recursos i portava inevitablement als reis, com a caps dels emergents estats, a buscar formes per finançar les urgències militars. La guerra ha estat reconeguda com el motor que posava en marxa i forçava la permanència d'una fiscalitat d'estat. Aquests estats de crèdit desdibuixaren les línies que dividien les finances públiques i les privades del monarca,⁶ donat que la forçosa construcció de l'estat requeri un augment de les fonts de finançament. Els ingressos ordinaris

5 Sobre aquesta qüestió hi ha nombroses investigacions, però només anomenarem algunes fonamentals com: David STASAVAGE, *States of Credit. Size, Power and the Development of European Politics*, Nova Jersey, Princeton University Press, 2011; Charles TILLY, *Coerción, capital y los estados europeos, 990-1990*, Cambridge, Blackwell, 1990. Bernard CHEVALIER, «Genèse de la fiscalité urbaine en France», *Revista d'Història Medieval*, 7 (1996), pp. 21-38. I una compilació sobre el panorama peninsular en Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ i Denis MENJOT (coords.), *Fiscalidad de Estado*

y fiscalidad municipal en los reinos hispánicos medievales, Madrid, Casa Velázquez, 2006.

6 Antoni FURIÓ, «El rey en la ciudad. Las repercusiones económicas de la presencia del monarca y del séquito real en Valencia», en Alexandra BEAUCHAMP, Antoni FURIÓ, Germán GAMERO, María NARBONA (eds.), *Acoger, abastecer y financiar la Corte. Las relaciones entre las cortes ibéricas y las sociedades urbanas a finales de la Edad Media*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2019, p. 258.

que percebia el monarca com a baró territorial dintre dels seus dominis no bastaven per fer front a les constants urgències hisendístiques, com a resultat dels diferents conflictes bèl·lics que sacsejaren els regnes, així com la creació i manteniment d'unes estructures de govern territorial efectives. A la Corona d'Aragó, l'única solució era la concessió al sobirà de donatius extraordinaris per part dels representats polítics dels regnes encarnats en els braços de les Corts, que es recaptaven entre els seus vassalls en forma d'impostos directes i indirectes.

El procés de la gènesi d'aquesta fiscalitat d'estat ha estat un dels primers i més importants debats generats al voltant de la construcció de l'estat a la Corona d'Aragó. Els treballs iniciats pel pioner Josep Maria Font Rius⁷ i continuats per Manuel Sánchez i la seua escola d'investigadors, especialment a Catalunya, demostren la rellevància de la temàtica, seguint la important estela dels investigadors europeus. Com han pogut demostrar un bon grup d'investigadors, la fiscalitat d'estat a la Corona d'Aragó es va desenvolupar amb l'impuls de l'impost públic, directe o indirecte. El propi Manuel Sánchez va cercar els primers moments on es donà una fiscalitat extraordinària, en època del comte Ramon Berenguer IV vora el 1152, i analitzà en les seues investigacions l'evolució d'aquest procés fins la seua transformació en una fiscalitat ordinària, amb la creació del impost de les generalitats.⁸

Tal i com es pot comprovar en els seus treballs, la recaptació dels subsidis extraordinaris concedits al monarca pels estaments reunits a les Corts acabava repercutint en unes enormes demandes fiscals que devien ser satisfetes pel món urbà. L'agilitació d'aquests pagaments també exigia recórrer a l'endeutament censalista i altres formes de crèdit, que generaven espirals de deute públic. Les obligacions contretes per pagar les urgències de liquiditat portaren a l'endeutament municipal que hauria de mantenir les exigències de forma permanent i ordinària, com a únic camí per poder sufragar les conseqüències de les empreses militars de la monarquia, cada vegada més habituals i costoses. Per aquest motiu, a mitjan segle XIV, la comptabilitat municipal es basava en tres pilars fonamentals: els impostos indirectes — *imposicions* —, els impostos directes i el deute públic.⁹ Amb el

7 Josep Maria FONT RIUS, «La administración financiera en los municipios catalanes», en *Historia de la Hacienda española (épocas antigua y medieval)*. Homenaje al profesor García de Valdeavellano, Madrid, Instituto de Estudios fiscales, 1982, pp. 193-231.

8 M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*, Vic, Eumo – Universitat de Girona, 1995.

9 M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ i Pere ORTÍ, «La gènesis de la fiscalidad municipal en Cataluña», *Revista Història Medieval*, 7 (1996), p. 116.

10 Max TURULL, *La configuració jurídica del municipi Baix-Medieval: règim municipal i fiscalitat a Cervera entre 1182-1430*, Barcelona, Fundació Noguera, 1990.

11 Caldria destacar, com als treballs més significatius, P. ORTÍ, *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles*

XII-XIV, Barcelona, CSIC, 2000; Jordi MORELLÓ, *Fiscalitat i deute públic en dues viles del Camp de Tarragona. Reus i Valls, segles XIV-XV*, Barcelona, CSIC, 2001; M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, *Pagar al rey en la Corona de Aragón durante el siglo XIV. Estudios sobre fiscalidad y finanzas reales y urbanas*, Barcelona, CSIC, 2003; Pere VERDÉS, «Per ço que la vila no vage a perdicció». La gestió del deute públic en un municipi català (Cervera, 1387-1516), Barcelona, CSIC, 2004; M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ (coord.), *La deuda pública en la Cataluña bajomedieval*, Barcelona, CSIC, 2009; M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, J. MORELLÓ, P. ORTÍ i P. VERDÉS (coords.), *Renda feudal i fiscalitat a la Catalunya baixmedieval. Estudis dedicats a Manuel Sánchez Martínez*, Barcelona, CSIC, 2018; Albert REIXACH SALA, *Finances públiques i mobilitat social a la Catalunya de la Baixa Edat Mitjana. Girona, 1340-1440*. Madrid, CSIC, 2018.

desenvolupament d'aquestes estructures fiscals acabà de construir-se l'aparell polític d'entitat pròpia municipal, procés aquest que fou determinant per al naixement dels municipis entre els segles XII i XIII.¹⁰ D'aquí que molts dels estudis que s'han realitzat posteriorment investiguen la fiscalitat dintre de l'àmbit urbà.¹¹

Els estudis no sols s'han limitat a l'escola catalana sinó que per a tots els territoris peninsulars de la Corona s'ha estudiat l'origen i desenvolupament dels impostos indirectes i com les diverses extraccions fiscals dels municipis conformaren un sistema fiscal plenament municipal, tot com a conseqüència de la pressió fiscal de la monarquia i amb el deute públic consolidat com a factor determinant, tant en l'afermament del sistema fiscal com en l'adquisició del seu caràcter municipal. A València els treballs d'Antoni Furió han estat fonamentals per entendre l'impacte de la fiscalitat en les economies familiars, el traspàs de rèdits del camp a la ciutat i els beneficis que comportava el deute públic als creditors privats que l'adquirien.¹² A més, al seu voltant ha conformat una escola d'investigadors que han aprofundit en diferents temàtiques de la fiscalitat, amb Juan Vicente García Marsilla i la seua recerca sobre el mercat del crèdit a València, especialment centrats en la consolidació i perpetuació del censal,¹³ Antonio José Mira amb els seus treballs sobre les batllies del sud valencià¹⁴ o Pau Viciano, que, recentment, ha començat a investigar en el mercat del crèdit i les rendes que generava el censal després de la seua consolidació, és a dir, al segle XV.¹⁵ De la mateixa manera, Mallorca ha estat estudiada per Pau Cateura¹⁶ i Aragó per José Ángel Sesma Muñoz¹⁷ i, més recentment, per Guillermo Tomás, vinculant els seus treballs a la conformació política i territorial del Regne d'Aragó.¹⁸

12 A. FURIÓ, «Deuda pública, intereses privados. Finanzas y fiscalidad municipales en la Corona de Aragón», *Edad Media: revista de historia*, 2 (1999), pp. 35-80. A. FURIÓ, «Estructuras fiscales, presión tributaria i reproducción económica al País Valenciano en la Baja Edad Mitjana», en Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Antoni FURIÓ i Pere BERTRAN (coords.), *Col·loqui Corona, municipis i Fiscalitat a la Baixa Edat Mitjana*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1997, pp. 495-526.

13 Juan Vicente GARCÍA MARSILLA, *Vivir a Crédito en la Valencia medieval. De los orígenes del sistema censal al endeudamiento del municipio*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2002; «De la peita al censal. Finanzas municipales y clases dirigentes en la Valencia de los siglos XIV y XV», en M. SÁNCHEZ, A. FURIÓ i P. BERTRAN (coords.), *Col·loqui Corona, municipis i Fiscalitat a la Baixa Edat Mitjana*, pp. 307-336.

14 Antonio José MIRA, *Fiscalidad real y finanzas municipales: las bailías del sur del País Valenciano a finales de la Edad Media (1378-1530)*, València, Universitat de València, 1996; A. J. MIRA, «Administrar los drets al senyor rey pertinents. La gestión de la fiscalidad real en el País Valenciano en la Baja Edad Media», en M. SÁNCHEZ, A. FURIÓ i P. BERTRAN (coords.), *Col·loqui Corona, municipis i Fiscalitat a la Baixa Edat Mitjana*, pp. 527-554; P. VICIANO i A. J. MIRA, «La construcción d'un sistema fiscal: municipios i impost al País Valenciano (siglos XIII-XIV)», *Revista Història Medieval*, 7 (1996), pp. 135-148.

15 P. VICIANO, «Deute públic i renda censalista al País Valenciano en el segle XV. Una proposta d'interpretació», *Anuario de estudios medievales*, 48/2 (2018), pp. 925-953; P. VICIANO, «Gestión financiera y coyuntura socioeconómica: la villa de Castellón ante las demandas de la Corona (siglo XV)», en M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ i D. MENJOT, *Fiscalidad de estado y fiscalidad municipal en los reinos hispánicos medievales*.

16 Pau CATEURA BENNÀSSER, *Els impostos indirectes en el regne de Mallorca: les impositions sobre l'alimentació (segle XIV)*, Mallorca, El Tall, 2006; *L'administració atrapada: crèdit, finances i adaptacions fiscals en el regne de Mallorca (segle XIV)*, Mallorca, El Tall, 2008. «Fiscalidad real y municipal en la Mallorca del siglo XV», *Anuario de estudios medievales*, 22 (1992), pp. 443-462.

17 José Ángel SESMA MUÑOZ, «Fiscalidad de Estado y comercio exterior en Aragón», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 22 (2011), pp. 459-468; «Fiscalidad y poder. La fiscalidad centralizada como instrumento de poder en la Corona de Aragón (siglo XIV)», 1 (1998), pp. 447-464; «Las Generalidades del Reino de Aragón: su organización a mediados del siglo XV», *Anuario de historia del derecho español*, 46 (1976), pp. 393-468.

18 Guillermo TOMÁS FACI, «Derecho y fiscalidad en la construcción de una frontera interna en la Corona de Aragón (Ribagorza, 1250-1300)», *Hispania: revista española de historia*, 71/239 (2011), pp. 616-638.

Les finances de la monarquia han estat analitzades des de perspectives molt diferents,¹⁹ però tot i l'estreta vinculació entre les tresoreries de rei i reina i la significació de la gestió econòmica i territorial de la reina a través de la seua Cambra, pràcticament no ha rebut atenció historiogràfica. Tanmateix, la naturalesa de la figura institucional de la reina, la composició de la Cambra i la vinculació econòmica entre ambdós fa necessari plantejar-se la relació que existí entre totes dues finances i les seues oficines d'administració i gestió, és a dir, entre ambdues tresoreries. De fet, l'estudi dels recursos propis de la consort i la seua gestió administrativa pot esdevenir el camp de recerca amb més possibilitats d'innovació en els pròxims anys. La possessió, gestió, administració i ús dels recursos privatis de les reines consorts s'ha de considerar un tema d'investigació que connecta la nova història del poder i la història de les dones amb la història econòmica, aconseguint resultats que comparen les estimacions i impressions dels aspectes simbòlics i representatius reginals en quantificacions numèriques i econòmiques que li aporten una perspectiva més tangible a les configuracions mentals sobre l'actuació i intervenció de la reina en aspectes com la religiositat, les cerimònies, el tresor personal o, fins i tot, la importància del manteniment d'una Casa i Cort pròpies.

Cal tenir en compte que els recursos reginals eren els nutrients que permetien a les reines consorts crear una imatge pròpia, sent l'essència material a partir de la qual establien i realitzaven les seues estratègies de representació de l'estatus propi de la dignitat monàrquica de la qual eren participants i integrants. Si bé la relació dels recursos reginals amb la representació no es limitava a l'àmbit purament material o econòmic, sinó que entroncava amb la forma de poder pròpia de les reines consorts, una simbiosi entre tangible i intangible, material i simbòlic, que afermava l'autoritat pròpia de la consort i que es construirà i s'afermarà també territorialment a través de les xarxes relacionals que podia establir com a gestora i administradora de les viles, jurisdiccions i nuclis poblacionals integrats dintre del seu patrimoni, conegut a la Corona d'Aragó com la Cambra de la reina. La seua posició com a gestora econòmica i, fins i tot, jurisdiccional, fa que l'anàlisi dels recursos completen l'estudi de la intervenció reginal en l'empresa compartida que era el govern dels regnes.

Tanmateix, tot i ser possible la quantificació i comparació d'aspectes analitzats des de la concepció teòrica i simbòlica, aquest no ha estat un dels camps preferits per als

19 A la Corona d'Aragó, cal destacar els treballs de Jorge SÁIZ SERRANO, *Los caballeros del rey. Nobleza y guerra en el reinado de Alfonso el Magnánimo*, València. Universitat de València, 2008; C. Guilleré, «Les finances royales à la fin du règne d'Alfonso IV el Benigno (1335-1336)», *Melanges de la Casa de Velázquez*, 18/I (1982), pp. 33-60; Thomas BISSE, «Las finanzas del joven Jaime I (1213-1228)», *X Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1980, pp. 161-208. Sobre els reis Catòlics, veure Antonio DE LA TORRE Y DEL CERRO, *Cuentas de Gonzalo de Baeza tesorero de Isabel la Católica (1477-1491)*, Madrid,

CSIC, 1955-1956; Armando REPESA, *Libro mayor del Banquero de Corte de los Reyes Católicos, Ochoa Pérez de Salinas (1498-1500)*, Bilbao, Banco de Bilbao, 1980; Fernando MARTÍN LAMOUROUX, «El libro mayor del Banquero de Corte Ochoa Pérez de Salinas (1498-1500)», *Revista Española de Financiación y contabilidad*, 56 (1988), pp. 297-334; Ramón de ANDRÉS DÍAZ, *El último decenio del reinado de Isabel I a través de la tesorería de Alonso de Morales (1495-1504)*, Valladolid, 2004; Ramón de ANDRÉS DÍAZ, «La fiscalidad regia extraordinaria en el último decenio de Isabel I (1495-1504)», *Cuadernos de Historia Moderna*, 13 (1992), pp. 143-168.

investigadors. Si bé la manca de fonts sols estar al darrere d'aquesta qüestió, això no significa que la historiografia no haja iniciat interessants estudis des de distintes perspectives que han permès crear una imatge inicial sobre l'origen dels recursos reginals, la seua gestió i el seu valor simbòlic, especialment a la Corona d'Aragó per l'abundància de fons documentals que es conserven sobre les reines consorts.

L'origen i creació del fons econòmic particular de les reines consorts comparteix característiques i semblances al llarg de l'Occident feudal. Segons Regine Le Jan, aquests recursos ja servien, a l'Alta Edat Mitjana, com a la font que garantia una seguretat econòmica a la seua posseïdora,²⁰ tot i que, com Tiziana Lazzari afirma, era susceptible de canvis i modificacions arran dels plans polítics del seu espòs, el monarca,²¹ però que constituïa la seua essència en les donacions fetes en ocasió del matrimoni, és a dir, el dot i les arres.²² A les monarquies ibèriques ha estat Ana Rodríguez López qui ha destacat la importància substantiva de les donacions, dot i arres entre els segles XI i XIII per afermar la posició femenina,²³ que segons José Manuel Cerda dotaven d'autonomia econòmica a reines com Leonor Plantagenet.²⁴

La reina consort gaudiria, per tant, des de l'Alta Edat Mitjana, d'aquest fons econòmic particular, abastit amb rendes, per sufragar les despeses pròpies i concedir-li una autonomia suficient per exercir el seu rol polític i representatiu com a esposa del monarca. De la mateixa manera, als segles baixmedievals, les *donationes propter nuptias* no es limitaven a sumes econòmiques, sinó que combinaven aquestes amb les jurisdiccions civil i criminal, el mer i mixt imperi, en algunes de les viles de les que també rebien recursos econòmics, permetent a la reina actuar no sols com a administradora econòmica, sinó també com a agent polític amb capacitat legislativa, fiscal, judicial i, fins i tot, d'intervenció en els governs municipals d'aquestes viles.²⁵ Tot i les diferents estratègies monàrquiques que podien afectar la composició d'aquests patrimonis, les reines els entenen com una font d'autoritat personal, que s'emprava en sincronia amb les necessitats simbòliques i materials que aquesta pogués tenir segons la conjuntura.²⁶

Aquesta temàtica està despertant cada vegada major interès en les recerques en curs sobre monarquies com la castellana o anglesa, seguint l'estela del referents en la temàtica,

20 Régine, LE JAN, *Femmes, pouvoir et société dans le haut Moyen Âge*, París, Picard, 2001, pp. 59-70.

21 Tiziana LAZZARI, «La Competizione tra grandi possessori Longobardi e il Regno: Le leggi di liutrando e il patrimonio delle donne nel secolo VIII», en Vito Loré, Geneviève Bühler-Thierry, Régine Le Jan (dirs.), *Acquérir, prélever, contrôler: les ressources en compétition (400-1100)*, Turnhout, Brepols, 2017, p. 43.

22 T. LAZZARI, «Dotari e beni fiscali», *Reti Medievali*, 13/2 (2012), pp. 123-139.

23 A. RODRÍGUEZ LÓPEZ, «Dotes y arras en la política territorial de la monarquía feudal castellana: siglos XII-XIII», *Arenal* 2/2 (1995), pp. 271-293.

24 J. M. CERDA, «Matrimonio y patrimonio. Las arras de Leonor Plantagenet, reina consorte de Castilla», *Anuario de Estudios Medievales*, 46/1 (2016) p. 70.

25 Ana Maria RODRIGUES, Manuela Santos SILVA, «Private Properties, Seigniorial Tributes and Jurisdictional Rents: The Income of the Queens of Portugal in the Late Middle Ages», en Theresa Earenfight (ed.), *Women and Wealth in Late medieval Europe*, Nova York, Palgrave, 2010, pp. 213.

26 D. PELAZ FLORES, *Poder y representación de la reina en la Corona de Castilla*, Valladolid, Junta de Castilla y León, Consejería de Turismo, 2017, p. 41.

com els pioners treballs de John Carmi Parsons sobre Elionor de Castella, reina d'Anglaterra entre 1279 i 1290. A finals de la dècada dels setanta, l'investigador edità i analitzà el llibre de comptes de casa de la reina Elionor en els últims mesos de la seua vida. Aquest valuós treball de Parsons obrí noves vies d'anàlisi sobre la reina consort i la seua cort, inclosos els membres de la família reial extensa, les cerimònies regies, l'almoïna, els tresor personal de la reina, els seus llibres, tapissos i altres formes d'expressió i interès personal, com les preferències religioses.²⁷ La seua recerca continuà analitzant el patrimoni de la reina Elionor i en un treball posterior pogué fer una reflexió minuciosa sobre la seua Casa i Cort, identificant les viles, drets i terres que la reina posseïa tant per donació reial com per transaccions impulsades per la pròpia reina.²⁸ Per copsar la magnitud de les finances de la reina, l'investigador estudià els ingressos i despeses de la reina Elionor, l'administració de les seues finances i les correlacions entre totes dues administracions.²⁹

El seu pioner treball marcaria el camí per aquesta branca dintre dels estudis en reginalitat i que han continuat altres investigadors i investigadores referents en l'actualitat, especialment a l'escola portuguesa i les nombroses investigacions sobre el senyoriu de la reina medieval. Manuela Santos Silva va observar, en la seua anàlisi emmarcada en els quadres propis de la història urbana, la connexió entre la possessió reginal i el govern urbà, un interessant fil que aparegué en el seu estudi sobre la regió d'Óbidos al segle xv.³⁰ Arran d'aquest treball inicial, Silva ha anat aprofundint en l'anàlisi de les *Terras da Rainha* en el Portugal medieval, veient com la composició del senyoriu que es constituí per a Felipa de Lancaster seria un pas endavant fonamental per consolidar i estabilitzar l'estructura del mateix.³¹ Conjuntament amb l'altra investigadora de referència en la qüestió, Ana Maria Rodrigues, han establert i analitzat els ingressos del senyoriu reginal, les atribucions, així com les càrregues fiscals i judicials.³² Sens dubte, aquesta esclaridora anàlisi i fonamental a nivell europeu ha estat producte i conseqüència de les investigacions pròpies d'Ana Maria Rodrigues, que ja havia estudiat les diferents donacions en dots i arres de les reines consorts portugueses en un treball anterior.³³ Les seues recerques han estat il·luminadores en la temàtica, relacionant l'esfera econòmica amb l'agència, la capacitat d'intervenció i l'autoritat de les reines baixmedievales.

27 J. CARMÍ PARSONS, *The Court and Household of Eleanor of Castile in 1290*, Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1977.

28 J. CARMÍ PARSONS, *Eleanor of Castile: Queen and society in Thirteenth-century England*, Nova York, Palgrave Macmillan, 1998.

29 *Ibidem*, p. 74.

30 M. S. SILVA, *A região de Óbidos na época medieval. Caldas da rainha*, Gráfica da Ponte, 1994.

31 M. S. SILVA, «El señorío urbano de las reinas consortes de Portugal (siglos XII-XV)», en Jesús Ángel SOLÓRZANO TELECHEA, Beatriz ARÍZAGA BOLUMBURU i Amélia AGUIAR

ANDRADE (coords.), *Ser mujer en la Ciudad medieval europea*, Logronyo, Instituto de Estudios Riojanos, 2013, pp. 271-288.

32 A. M. RODRIGUES i M. S. SILVA, «Private Properties, Seigniorial Tributes and Jurisdictional Rents: the Income of the Queens of Portugal in the late Middle Ages», en T. EARENIGHT (ed.), *Women and Wealth in Late medieval Europe*, pp. 209-228.

33 A. M. RODRIGUES, «For the Honor of Her Lineage and Body. The Dowries and Dowries of Some Late Medieval Queens of Portugal», *e-Journal of Portuguese History*, 5/1 (2007), pp. 1-13.

A la Corona d'Aragó, els estudis sobre el patrimoni de les reines són relativament quantiosos, facilitats, en gran part, per l'abundant documentació de cancelleria i tresoreria conservada, tot i que disseminats en el temps i no sempre enfocats a la relació entre les finances i el poder de les consorts, com les tendències historiogràfiques actuals pretenen analitzar.

En la dècada dels quaranta, l'obra de José Ramón Castro sobre el matrimoni entre el rei Pere el Cerimoniós i la reina Maria de Navarra³⁴ inclogué un apartat dedicat a examinar el dot que concediren els reis de Navarra, seguit dels detalls del procés de pagament que es va allargar durant anys. Continuant amb l'anàlisi de tots els aspectes propis de les capitulacions matrimonials i el seu compliment, l'autor detalla els béns i recursos econòmics donats com a Cambra a la reina Maria, però mantenint un caràcter descriptiu i no referint la significació que aquest tingué per a la reina dintre dels quadres definitoris emprats per la historiografia actual, el que no lleva mèrit a un estudi tan esclaridor i necessari com el seu. L'aproximació als recursos reginals no es tornaria a produir de manera tan directa fins quasi trenta anys després, quan María Luisa Ledesma treballaria dintre de les seues investigacions sobre l'Aragó medieval el patrimoni de la reina Violant de Bar i les distintes modificacions del mateix des de la seua arribada a la Corona d'Aragó.³⁵ Seguint una mateixa tendència, Francisco Javier Cervantes centrà el seu interès en l'antic patrimoni de la reina Maria de Luna i analitzà les possessions d'aquesta com a comtessa de Luna i la seua evolució durant el regnat de Maria, però amb més interès després de la seua mort, amb un estudi sobre l'empresa feudal i el seu impacte econòmic en el territori valencià.³⁶

Anys després, Máximo Diago Hernando examinà els interessos econòmics de la reina Maria de Castella en la seua Corona d'origen, documentant les dificultats que aquesta va tenir per poder aconseguir gaudir de les rendes consignades per a la seua Cambra.³⁷ En aquest article es remarca la importància d'aquests recursos per a l'estatus reginal i com el rei Alfons i la reina Maria col·laboraren per intentar aconseguir el control dels béns assignats a Maria en Castella, tot i que infructuosament en la majoria d'ocasions. En aquell moment, els estudis sobre el patrimoni reginal començaven ja a adoptar el paradigma definitori de la reginalitat i la col·laboració entre els monarques, cosa que quedarà definitivament assentada en el treball de Theresa Earenfight sobre la pròpia reina Maria i la relació d'aquesta amb les finances de la Corona. Amb el seu treball, Earenfight aprofundia en l'afermament de la col·laboració com la clau de volta per entendre la participació de la reina al costat del rei, participant en el govern, amb capacitat i autoritat per poder intervenir.³⁸

34 J. R. CASTRO, «El matrimonio de Pedro IV de Aragón y María de Navarra», pp. 55-156.

35 María Luisa LEDESMA RUBIO, «El Patrimonio Real de Aragón a fines del siglo XIV: los dominios y rentas de Violante de Bar», *Aragón en la Edad Media*, 1 (1977), pp. 133-174.

36 Francisco Javier CERVANTES PERIS, *La herencia de María de Luna, una empresa feudal en el tardomedievo valenciano*, Sogorb, Concejalía de Cultura, 1998.

37 Máximo DIAGO HERNANDO, «Los intereses económicos de la reina María, esposa de Alfonso el Magnánimo, en el Reino de Castilla», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 29 (2008), pp. 437-477.

38 T. EARENFIGHT, «Royal Finances in the Reign of Maria of Castile, Queen-Lieutenant of the Crown of Aragon, 1432-1453», en T. Earenfight (ed.), *Women and Wealth in Late Medieval Europe*, pp. 229-244.

Anys abans, la investigadora nord-americana ja havia començat a esbossar aquesta línia d'investigació amb un breu treball que consolidaria amb el seu posterior estudi.³⁹

Recentment, els estudis sobre les finances reginals i la gestió del patrimoni personal ja han incorporat completament l'anàlisi pròpia de la història econòmica i quantitativa amb les tendències d'investigació imperants i definitòries sobre la reginalitat baixmedieval. En 2016, Sebastian Roebert publicava un estudi sobre l'evolució de la Cambra d'Elionor de Sicília en què les fluctuacions patrimonials i les donacions del monarca, el que es complementava amb una anàlisi sobre la capacitat d'intervenció de la reina en els llocs que posseïa, incloent les atribucions judicials, la capacitat autònoma de taxació, la relació entre la gestió pròpia i els altres membres de la família reial, així com la col·laboració entre aquesta i el monarca en l'estratègia patrimonial i financera.⁴⁰

Seguint aquesta línia, també trobem nous treballs publicats el darrer any sobre el patrimoni de la reina Violant de Bar, com ara el de Francisco Rodríguez, que analitza detalladament la distribució de les rendes de Violant de Bar en el període 1389-1393, incloent la perspectiva de la reginalitat en l'estudi, però que té un caràcter molt més econòmic.⁴¹ De la mateixa manera, també ha vist la llum un estudi sobre la importància de la bona gestió de les finances reginals per al manteniment de l'estatus i dignitat de la reina, concretament Violant de Bar, donades les dificultats econòmiques que va patir en 1393 per la quasi fallida de les seues finances. A través d'aquest estudi s'aferma la idea de l'estreta col·laboració de rei i reina en matèria econòmica ja esgrimida per Earenfight o Roebert, però també com la mala gestió dels seus recursos suposava un problema per a la consort i la seua fama pública, a la vegada que podien ser emprats per creditors privats per pressionar al rei amb els deutes que aquest també tenia.⁴²

En la nostra opinió, aquest camp d'investigació serà un dels més prolífics en els propers anys a nivell europeu i començarà a permetre valorar quantitativament el pes de la reina dintre de l'estructura monàrquica, així com les actuacions reginals de promoció, religiositat, adaptació a noves tendències en la moda o participació en cerimònies, des d'un prisma no sols simbòlic, sinó també econòmic. Sens dubte, la seua incipiència en comparació amb l'anàlisi de les finances del rei també està relacionat amb la importància que els estudis sobre reines consorts han cobrat en els darrers anys.

39 T. EARENIGHT, «El tesoro de la reina: finanzas reales en la Corona de Aragón, 1440-1458», en María Soledad Gómez Navarro (coord.), *Estudios de historia iberoamericana. Society for Spanish and Portuguese Historical Studies (SSPHS)*, Còrdova, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Córdoba 2003, pp. 211-212.

40 S. ROEBERT, «“Que nos tenemus a dicto Domino Rege pro camera assignata”. Desarrollo, administración y significado de los bienes reginales de Leonor de Sicília (1349-1375)», *Anuario de Estudios Medievales*, 46 (2016), pp. 231-268.

41 Francisco Saulo RODRÍGUEZ LAJUSTICIA, «Reinas y fiscalidad: Violante de Bar y la distribución de sus rentas entre 1389 y 1393», en Miguel García Fernández i Silvia Cernadas Martínez (coords.), *Reinas e infantas en los reinos medievales ibéricos: contribuciones para su estudio*, Santiago de Compostela, Publicaciones de la Universidad de Santiago de Compostela, 2018, pp. 283-304.

42 L. RUIZ DOMINGO, «Crédito, deuda y finanzas de la Casa de la Reina en la Corona de Aragón a finales del siglo XIV. Los capítulos entre la reina Violante de Bar y su tesorero Berenguer de Cortilles», *Historia, Instituciones y Documentos*, 45 (2018), pp. 353-376.